

OD EMIGRACIJE DO RAKOVICE: EUGEN KVATERNIK I NJEGOVA KONCEPCIJA USTANKA U HRVATSKOJ 1871.*

Nikša Stanić

Ideju ustanka za samostalnu Hrvatsku razradio je E. Kvaternik između 1859. i 1864., a 1871. godine dignuo je ustanak u Rakovici, u Vojnoj Krajini. Kvaternikov ustanak razlikovao se kako od evropskih, tako i od balkanskih nacionalnih ustanaka. Kvaternik je izradio koncepciju dizanja krajiške bune vođene iz grada, koja bi pod njegovim vodstvom ostvarila ciljeve nacionalnog oslobodilačkog ustanka.

Eugen Kvaternik (1825 - 1871.), sin profesora povijesti na Zagrebačkoj kraljevskoj akademiji, započeo je svoj politički život kada je kao mladi pravnik 1848. god. bio izabran u Varaždinu za člana deputacije koja je vladaru podnijela hrvatska "Zahtijevanja" donesena na Narodnoj skupštini trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije održanoj u Zagrebu 25. ožujka, na početku revolucionarnih kretanja u Habsburškoj Monarhiji. Kasnije se na poziv bana Josipa Jelačića sa skupinom zagrebačkih mladića javio kao dobrovoljac, te je u vrijeme priprema za rat protiv mađarske vlade bio poslan u Požešku i Virovitičku županiju, gdje se istaknuo u uvježbavanju mobiliziranih jedinica i dizanju njihova rodoljubnog duha.¹

U javnom političkom životu u Hrvatskoj Kvaternik je sudjelovao nakon što je 1860. god. bio ukinut neoapsolutistički režim (tzv. Bachov apsolutizam), kada je djelovao kao zastupnik u Hrvatskom saboru i, s Antom Starčevićem, bio jedan od prvaka i osnivača Stranke prava. Međutim, ne manje snažan pečat Kvaternikovu životu dala je njegova djelatnost kao prvog političkog emigranta u novijoj hrvatskoj povijesti koji je kod stranih sila djelovao u prilog stvaranja samostalne hrvatske države. Kvaternik je u emigraciju - najprije u Rusiju, a zatim u Italiju i Francusku - krenuo 1857. god. nakon što mu je zbog nepoćudnih političkih izjava apsolutistički režim uskratio dozvolu za obavljanje odvjetačkih poslova. Nakon povratka u Hrvatsku 1860. god. zbog svojih je političkih shvaćanja bio i osuđivan na kaznu zatvora, a zatim je morao još dva puta odlaziti u političko izgnanstvo.

Tijekom zadnjih četrnaest godina života - od odlaska u izbjeglištvo 1857. do ustanka u Rakovici 1871. god. - Kvaternik je približno podjednako vremena proveo u izbjeglištvu i u domovini. Međutim, djelatnost izvan i protiv političkog sustava

* Nacrt za ovu radnju pročitan je na znanstvenom skupu "Život i djelo Eugena Kvaternika" održanom u Zagrebu 17. XII. 1991. u povodu 120-obljetnice Rakovičke bune i smrti Eugena Kvaternika.

¹ Satnik požeške županije Mijo Marković izdao je 5. IX. 1848. svjedodžbu kojom potvrđuje da je Kvaternik "zadaću svoju kao dobrovoljni vježbenik - proste u pomenutoj županiji predate mu seljake u oružju obučavajuć - jako dobro izvršio, k potrebitom za predstojeće vreme rata prostog naroda oduševljenju naukom svojim mnogo doprinesao". - Muzej grada Zagreba, Ostavština Eugena Kvaternika, br. 1.

Habsburške monarhije odvela ga je konačno u Rakovicu, u ustanak s ciljem obnove hrvatskog državnog suvereniteta i stvaranja samostalne Hrvatske.

Posljednji politički čin - ustanak i smrt u ustanku za samostalnu Hrvatsku - dao je unatrag pečat Kvaternikovu životu i ključni je podatak za ocjenu čitava njegovog političkog djelovanja. Međutim, stvarni razlozi koji su Kvaternika odveli u Rakovicu dugo su istraživačima ostali zagonetni.² Analiza građe pokazuje, naprotiv, da je Rakovica bila samo završni čin u nizu Kvaternikovih postupaka nakon prvih ozbiljnijih emigrantskih iskustava, a napose zadnjih sedam godina, tj. od 1864. god. - kada je u njemu potpuno sazrela ideja ustanka - do posljednjeg i ključnog poteza njegova života 1871. god.

O tome napose svjedoče podaci iz Kvaternikova dnevnika.³ S tim obimnim dnevnikom, koji obuhvaća pet svezaka sitno i gusto pisanog teksta, autor ovih redaka susreo se prvi put 1971. god. kada je u povodu stote obljetnice Rakovičkog ustanka pripremao izložbu u Povijesnom muzeju Hrvatske u Zagrebu, pisao vodič kroz izložbu,⁴ te radio na referatu za znanstveni skup koji se održavao istim povodom.⁵ Kao orijentacija za kretanje kroz šumu podataka u dnevniku autoru ovih redaka je tada, kao i sada, manje poslužio skromni i nepouzdan izbor iz dnevnika koji je 1907. god. priredio Kerubin Šegvić.⁶ Mnogo više mu je pomogao rukopis disertacije Ljerke Kuntić, obranjene 1960., posvećene pravaškim, ustvari prije svega Kvaternikovim vanjsko-političkim pogledima.⁷ U njoj je autorica uglavnom dobro uočila glavnu nit Kvaternikova kretanja prema Rakovici. Međutim je tu nit teško pratiti kroz golemu količinu podataka koje autorica sama donosi, a u tiskanim priložima autorica nije iznosila upravo one podatke koji govore o logici Kvaternikova kretanja prema oružanom ustanku. Na to je pisac ovih redaka upozorio u ocjeni autoričina izdanja Kvaternikovih "Političkih spisa" tiskanih 1971. god.⁸

U historiografiji je Kvaternikov pokušaj dizanja ustanka u Rakovici redovito ocjenjivan kao nerealan čin.⁹ Na znanstvenom skupu održanom 1971. i zatim u tiskanom referatu iznesena je teza (kako ju je sam autor označio) koja je povezala stanje na Krajini i Kvaternikov ustanak u jedinstvenu cjelinu, a prema kojoj je postojala realna mogućnost uspjeha Kvaternikova ustanka. Ona je na ponešto modificirani način ponovljena kasnije, te zatim na znanstvenom skupu održanom 1992. i u tiskanom referatu.¹⁰ Autor ovih redaka je u tiskanoj ocjeni diskutirao o toj tezi nakon što se pojavila prvi put u tiskanom referatu.¹¹

² Literaturu o Kvaterniku i Rakovičkom ustanku nastalu do 1971. v. kod: Jaroslav Šidak, Studije iz hrvatske povijesti XIX stoljeća, Zagreb 1973, 339-358. (prilog: "Eugen Kvaternik u historiografiji"). Prilog je tiskan prvi put u *Časopisu za suvremenu povijest* 4, Zagreb 1972, br. 1, 5-23. Neki od kasnije nastalih radova, koji nisu navedeni u to radu, spominju se u bilješkama ovoga rada.

³ Dnevnik Eugena Kvaternika, Nadbiskupski arhiv, Zagreb.

⁴ Nikša Stančić, Eugen Kvaternik i Rakovička buna. Izložba. Zima 1971/72. Povijesni muzej Hrvatske, Arhiv Hrvatske, Zagreb [1971, 16 str.]. - Materijali izložbe, s brojnim fotokopijama najvažnijih dijelova Kvaternikova dnevnika i drugih dokumenata, čuvaju se u povijesnom muzeju Hrvatske u Zagrebu.

⁵ Znanstveni skup "Eugen Kvaternik i Rakovička buna" održan je 22. i 23. studenog 1971. - V. tiskani referat: Nikša Stančić, Odnos Nacionalno-političkih shvaćanja Eugena Kvaternika i Mihovila Pavlinovića, *Historijski zbornik* 25-26, Zagreb 1972-73, 163-187.

⁶ Kerubin Šegović, Prvo progonstvo Eugena Kvaternika. Godine 1858-1860, Zagreb 1907; isti, Drugo progonstvo Eugena Kvaternika. Godine 1861-1865, Zagreb 1907.

⁷ Ljerka Kuntić, Vanjskopolitički pogledi pravaša od 1858. do 1871, Zagreb 1960, rukopis. Ovdje se pozivam na rukopis iz arhiva Sveučilišta u Zagrebu smještenog u Institutu informacijskih znanosti u Zagrebu. Veći dio za ovaj rad iskorištenih podataka iz Kvaternikova dnevnika nalazi se u toj disertaciji, te se na nju u bilješkama neću posebno pozivati. (U vrijeme pisanja ovog teksta 1991/92. Matica hrvatska je uključila rukopis disertacije u svoj izdavački plan.)

⁸ Eugen Kvaternik, Politički spisi (prir. Lj. Kuntić), Zagreb 1971. - Usp. moju ocjenu knjige u: *Historijski zbornik* 25-26, Zagreb 1972-73, 613-614.

⁹ Usp. kod: Šidak, Studije (prilog: "Eugen Kvaternik u historiografiji"), n. dj.

¹⁰ Mirko Valentić, Hrvatsko-slavonska Vojna Krajina u 1860-im godinama, *Časopis za suvremenu povijest* 4, Zagreb 1972, br 1, 63-72; isti, Vojna Krajina i pitanje njezina sjedinjenja s Hrvatskom 1849-

Zadatak je ovog rada odrediti poziciju Eugena Kvaternika u hrvatskoj politici 19. stoljeća i njegovu koncepciju dizanja ustanka na Krajini, te upozoriti na put kojim se Kvaternik kretao od odluke o odlasku u političko izbjeglištvo s ciljem diplomatskog rada u prilog samostalne Hrvatske do dizanja ustanka u Hrvatskoj, dakle na osnovnu nit njegova razvoja, kao što je navedeno u naslovu: od emigracije do Rakovice.

1. KVATERNIK I NACIONALNI POKRET

Stranka prava i borba Eugena Kvaternika za stvaranje samostalne hrvatske države bili su dio europskog fenomena nacionalnih pokreta 19. st. koji su težili uspostavljanju nezavisnih nacionalnih država. Nacionalni pokreti su vrhunac svog prvog uzleta dosegli za revolucije 1848/49. god., ali su tada bili privremeno potisnuti. Nakon kratke stanke, napose su od rata Francuske i Italije protiv Austrije 1859. doživjeli novi uspon, koji je trajao do 1871. god. kada su ujedinjenjem dotad razdobljenih njemačkih država i zemalja Apeninskog poluotoka stvorene ujedinjena Italija i ujedinjena Njemačka. Tijekom novog zastoja, koji je tada nastupio u srednjoj i istočnoj Europi, do promjena je dolazilo samo na dotadašnjim turskim posjedima na europskom tlu, gdje su nastajale nove samostalne države u sklopu rješavanja "istočnog pitanja" na Balkanu.

U srednjoj i istočnoj Europi su tek 1918. god. na ruševinama Habsburške monarhije i na dijelovima nekadašnje carske Rusije nastale nove nacionalne države, ali su dijelom nastale i nove, premda zamljišnim opsegom manje višenacionalne države (Čehoslovačka, Jugoslavija). Razdoblje nakon 1918. donijelo je promjene različite vrsti, napose uoči, za vrijeme i po završetku drugog svjetskog rata 1945. god, ali je proces oblikovanja nacionalnih država u Europi nastavljen tek pošto je od 1990. god. započelo kretanje koje je dovelo do sloma socijalističkog sustava i "istočnog bloka". Tada su se počele pokazivati, a zatim dijelom i ostvarivati tendencije koje su vodile razgradnji višenacionalnih država, očuvanih ili nastalih 1918. god. i stvaranju novih nacionalnih država, napose na teritoriju dotadašnjeg SSSR-a, Čehoslovačke i Jugoslavije.¹²

Kvaternik je počeo intenzivno politički djelovati u vrijeme zastoja nacionalnih pokreta u Europi nakon gušenja revolucije iz 1848/49. god., ali se zadnjih desetak godina njegova djelovanja poklopilo s razdobljem njihove obnove i snažnog uspona. Europa istočno od Rajne od 1859. god. vrila je talijanskim i njemačkim pokretom za ujedinjenje, poljskim ustankom u Rusiji, te nacionalnim pokretima u Habsburškoj monarhiji. To je razdoblje kada Francuska Napoleona III. kao europski hegemon u vlastitom interesu potiče nacionalne pokrete, napose talijanski pokret za ujedinjenje i za priključenje talijanskih zemalja sjeverne Italije dotad pod austrijskom vlasti, te surađuje s poljskom i mađarskom političkom emigracijom, ali se ne oduševljava težnjama za njemačkim ujedinjenjem, jer u budućoj ujedinjenoj Njemačkoj vidi svog konkurenta. S druge strane, to je - nakon privremene stabilizacije za neoapsolutizam - razdoblje unutrašnje i vanjskopoličke krize Habsburške monarhije, kada postoji mogućnost da u sukobu s Pruskom oko vodstva u ujedinjenju Njemačke dođe do njezina raspada, tj. do pripojenja njezina zapadnog dijela ujedinjenoj velikoj Njemačkoj, te odvajanja njezine istočne, ugarske polovice i stvaranja velike Mađarske. Međutim, nakon što je Pruska 1866. god. porazila Austriju i zatim 1870. Francusku, Njemačko

1881, Zagreb 1981, 177-252 (napose 237-252); isti, Ustanak u Vojnoj Krajini 1871, *Časopis za suvremenu povijest* 23, Zagreb 1991, br. 1-3, 107-118. - Valentić govori o "realnim poticajima" koje je neraspoloženje na Krajini davalo Kvaternikovoj ideji o dizanju ustanka (Hrvatsko-slavonska Vojna Krajina, 69-70), te smatra da je postojala "čvrsta organska veza" između Kvaternikove ideje o dizanju ustanka i stanja na Krajini (Vojna Krajina, 251; Ustanak, 107), odnosno da je zbog toga Kvaternikov ustanak bio "realan politički čin" (Ustanak, 107, 112).

¹¹ V. moju ocjenu *Časopisa za suvremenu povijest* 4, Zagreb 1972, br. 1 u: *Historijski zbornik* 25-26, Zagreb 1972-73, 588-592.

¹² O tendencijama oblikovanja "Europe malih naroda" v. npr. kod: Otto Molden, *Die europäische Nation. Die neue Supermacht vom Atlantik bis zur Ukraine*, München (Herbig) 1990.

carstvo, proglašeno 1871., sada najjača sila na kontinentu, nije razbilo Habsburšku monarhiju već ju je postupno učinilo svojim saveznikom (kasnije će joj pristupiti i Italija) i izravno je utjecalo na njezinu unutrašnju stabilizaciju.

Tako je to razdoblje okončalo ujedinjenjem nacija koje su imale svoje samostalne državne jezgre (Pijemont u Italiji, Pruska u Njemačkoj). Politički podijeljene i nesamostalne nacije, poput poljske ili onih u Habsburškoj monarhiji, ne samo da tada u tome nisu uspjele, već je novi sustav europskih odnosa koji se počeo oblikovati nakon ujedinjenja Italije i Njemačke, na duže vrijeme blokirao njihove nacionalne pokrete. Kvaternik je dignuo ustanak upravo u vrijeme kada su se počeli naslućivati prvi elementi takvog, novog europskog sustava političkih odnosa.

2. POLITIČKI EMIGRANT I NACIONALNI REVOLUCIONAR

“Tajna politika”

Europski nacionalni pokreti u razdoblju Kvaternikova djelovanja imali su, premda u različitom omjeru, svoju legalnu i svoju tajnu, ilegalnu sastavnicu. I nacionalni pokreti u Habsburškoj monarhiji imali su u nekim razdobljima svog djelovanja jaču ili slabiju tajnu političku liniju, te su kontaktirali s političkim čimbenicima stranih država računajući na mogućnost da u slučaju raspada Monarhije ostvare svoje nacionalne države na njezinim ruševinama. Hrvatska politika općenito se u 19. st. najvećim dijelom kretala u okvirima habsburškog legaliteta, ali su iste snage koje su vodile takvu politiku imale i svoju ilegalnu sastavnicu.

Prvi je tu sastavnicu u hrvatsku politiku novijeg razdoblja uveo vođa hrvatskog preporodnog pokreta (“ilirskog pokreta”) Ljudevit Gaj kada je 1838. god. kontaktima s ruskim vlastima otpočeo voditi svoju “tajnu politiku”, koju će kasnije proširiti dodirima s poljskom emigracijom, srpskom vladom, bosanskim franjevcima.¹³ I Strossmayerova Narodna stranka, nastavljajući tradiciju ilirizma, imala je tajnu sastavnicu svoje politike, te je npr. u vrijeme krize Monarhije - kada je izgledalo da nakon rata s Pruskom postoji mogućnost njezina raspada - 1867. god. sklopila tajni ugovor s vladom kneževine Srbije. Ugovor je predviđao zajednički rad na oslobođenju Bosne od turske vlasti, s perspektivom stvaranja federativno uređene južnoslavenske države.¹⁴

Politika Eugena Kvaternika također je imala dvostruki vid, ali njegov ilegalni rad nije bio usputan niti privremen, već je bio trajna sastavnica njegove politike, usporedna i podjednako važna kao i njegova javna djelatnost. Dapače je ustanak u Rakovici potvrdio da je poricanje legaliteta Habsburške monarhije bilo pretpostavka za ostvarenje najvažnijeg cilja njegova djelovanja - uspostavljanja samostalne hrvatske države.

“Hrvatska pred Europom”

Do pojave Kvaternika i Stranke prava hrvatsko se pitanje u 19. st. pred Europom i svijetom nije samostalno postavljalo. Nakon mađarske revolucije 1848/49. god. ono je pred Europom bilo zasjenjeno mađarskim pitanjem, a mađarska službena politika kao i mađarska emigracija su u Habsburškoj monarhiji i pred svijetom afirmirali jedinstvo “Mađarske države” od Karpata do mora, tj. uključujući i Hrvatsku u tu državu. Ni većina hrvatskih političkih snaga dotad - u vrijeme Hrvatskog narodnog preporoda, za revolucije 1848/49. i nakon obnove političkog života 1860. god. - nije nosila

¹³ Šidak, Studije iz hrvatske povijesti XIX, stoljeća, 167-177, 195-220 (studije: “Hôtel Lambert i Hrvati” i “Tajna politika Ljudevita Gaja i postanak njegovih mamoranduma knezu Metternichu”); Valcov Záček, Suradnja Ljudevita Gaja s Františekom Zachom, Radovi (Institut za hrvatsku povijest) 14, Zagreb 1973, 139-159; Ljubiša Doklečić, Životni put Stjepana Verkovića (1821-1894), Radovi (Institut za hrvatsku povijest) 14, Zagreb 1981, 238-249.

¹⁴ Petar Korunić, Jugoslavenska ideja u hrvatskoj politici 1866-68, Zbornik (Zavod za povijesne znanosti istraživačkog centra JAZU) 11, Zagreb 1981, 1-107; Vasilije Krestić, Srpsko-hrvatski odnosi i jugoslavenska ideja 1860-1873. Studije i članci, Beograd 1981, 9-82 (drugo, prošireno izdanje pod naslovom: Srpsko-hrvatski odnosi i jugoslavenska ideja u drugoj polovini XIX veka, Beograd 1988, 9-82).

program potpuno samostalne Hrvatske. One su polazile od hrvatske političke zasebnosti zasnovane na nacionalnom pravu, te na municipalnim pravima ili na hrvatskom državnom pravu, ali su rješenje hrvatskog pitanja vidjele bilo u što samostalnijem političkom položaju Hrvatske u sklopu Habsburške monarhije, bilo u okviru federativno uređene južnoslavenske države.

Kvaternik je, naprotiv, prvi hrvatsko pitanje postavio kao samostalno nacionalno pitanje, kao zasebni europski problem koji treba rješavati neovisno o ostalima, izvan okvira Habsburške monarhije, te neovisno bilo o mađarskom pitanju, bilo o južnoslavenskom kompleksu.

O pravom cilju Kvaternikova rada u inozemstvu govori prvobitni naslov knjige koju je 1859. god. anonimno tiskao u Parizu na francuskom jeziku, a u kojoj je bila prvi put cjelovito formulirana ideologija pravaštva. Knjiga je bila u tisku u vrijeme rata Francuske i Italije protiv Austrije, ali je tiskanje bilo dovršeno krajem srpnja, nakon što je već bilo sklopljeno primirje (Villafranca, 8. VII), u vrijeme kad je službena francuska politika diplomatskim kanalima i u javnosti propagirala ideju Napoleona III. o sazivanju kongresa na kojem bi se rješavalo pitanje o preuređenju Europe na načelu narodnosti, pri čemu bi se talijansko pitanje riješilo povezivanjem talijanskih državnica i stvaranjem Talijanske konfederacije.¹⁵ Zbog toga je, kako bi postala politički aktualnija i poduprla trenutačne ciljeve koji su bili u interesu francuske i Kvaternikove hrvatske politike, Kvaternikova knjiga upućena u svijet pod naslovom "La Croatie et la Confédération italienne", tj. "Hrvatska i Talijanska konfederacija". Ujedno joj je dodan uvod francuskog profesora i promotora francuske službene politike L. Leouzon Le Duca u kojem je povezano hrvatsko i talijansko pitanje. Tek je iza predgovora Leouzon Le Duc-a, a ispred Kvaternikova teksta, otisnut podnaslov: "L' inviolabilité des traités, réclame contre l' Autriche par la nation croate", tj. "Nepovredivost ugovora, zahtjev hrvatskog naroda protiv Austrije". Tekst podnaslova je otisnut i kao tzv. živa glava pri vrhu svake stranice u knjizi.¹⁶

Međutim, u Kvaternikovoj ostavštini sačuvan je primjerak otisnutog tzv. nultog arka knjige s prvobitno predviđenom naslovnom stranicom. Na toj sačuvanoj izvornoj verziji naslovne stranice Kvaternikove knjige otisnut je njezin prvobitni naslov koji glasi: "La Croatie devant l' Europe", tj. "Hrvatska pred Europom". Ispod njega je podnaslov "L' inviolabilité des traités..." koji je ostao i u novoj verziji kao podnaslov i koji je bio otisnut pri vrhu svake stranice.¹⁷ Prvobitni naslov "Hrvatska pred Europom" izričito govori da je svrha ukupne Kvaternikove političke djelatnosti bila postaviti pred Europu hrvatsko pitanje, potvrditi pravo hrvatskog naroda na samostalnost na osnovu prirodnog i povijesnog, državnog prava što je učinio u knjizi, te potražiti putove za njegovo samostalno rješavanje, izvan habsburškog, ugarskog ili južnoslavenskog okvira, s neposrednim ciljem stvaranja Hrvatske kao samostalne europske države.¹⁸

U europskom emigrantskom univerzumu

Po svom programu i načinu djelovanja Kvaternik je bio nacionalni revolucionar tipa kakav se pojavio u Europi u 19. st. nastankom tzv. nacionalnog pitanja, tj. njegovim

¹⁵ Kuntić, Vanjskopolitički pogledi, 84-110.

¹⁶ [Eugen Kvaternik], La Croatie et la Confédération italienne. Avec une introduction per L. Leouzon Le Duc, Paris 1859.

¹⁷ Primjerak otisnutog tzv. nultog arka Kvaternikove "La Croatie..." s prvobitnim naslovnom stranicom, tj s otisnutim naslovom "La Croatie devant l' Europe", nalazi se u Nacionalnoj sveučilišnoj bibliotaci u Zagrebu, u zbirci Rijetkosti, R-5951/10. - Podatak je prvi put objavljen kod: Stančić, Odnos nacionalno-političkih shvaćanja Eugena Kvaternika i Mihovila Pavlinovića, 166. - Lj. Kuntić nije poznavala prvobitni otisak naslovne stranice, te je pretpostavljala da je podnaslov "L' inviolabilité des traités..." bio prvobitni naslov Kvaternikove knjige. V. kod: Kvaternik, Politički spisi (prir. Lj. Kuntić), 585.

¹⁸ Ocjenu Kvaternikove "La Croatie..." v. kod: Kuntić, Vanjskopolitički pogledi, 84-110 i Mirjana Gross, Povijest pravaške ideologije, Zagreb 1973, 35-53.

postavljanjem kod neujedinjenih nacija ili kod nacija u sklopu višenacionalnih država. Politički djelatnici tog tipa su, s obzirom na svoj cilj stvaranja samostalnih nacionalnih država i na revolucionarnu metodu rada, djelovali izvan i protiv legalnih institucija postojećih država. Zbog svojih ciljeva, a napose ako su pripremali oružane ustanke ili u njima sudjelovali, bili su izloženi progonima. Kako bi izbjegli sankcije, mnogi su od njih napuštali domovinu i tako je nastala pojava suvremene političke emigracije. Nakon prvog poljskog ustanka iz 1830-31. i revolucije 1848/49. god., u zapadnoj Europi su osobito brojne bile poljska i mađarska emigrantska skupina, bilo je također čeških, rumunjskih, bugarskih i drugih političkih emigranata, a na specifičan su način djelovale skupine boraca za ujedinjenje Italije.

U tom europskom emigrantskom univerzumu u neprestanom pokretu, čija su vodstva i frakcije surađivali s pojedinim državama i međusobno, sklapali i razvrgavali saveze ovisno o konstelaciji međunarodnih odnosa, postojala je i raspršena, nepovezana, neorganizirana i politički neprofilirana skupina hrvatskih emigranata. Ona se sastojala pretežno od bjegunaca iz austrijske krajiške vojske, napose iz jedinica smještenih u posadama ili dovedenih na bojišta sjeverne Italije, te je bila pogodna uglavnom kao materijal za moguće organiziranje "ugarske legije" ili "hrvatske legije" u različitim planovima za iskrcavanje talijanskih četa na "austrijsku" obalu, ili pak "legije" sastavljene od pripadnika svih emigrantskih skupina koja bi u sklopu "urote naroda" imala sudjelovati u "poljskoj ekspediciji" i sl. Kvaternik je bio prvi i u to vrijeme jedini istaknuti hrvatski politički emigrant.

Drugi istaknutiji hrvatski politički emigrant bio je Kvaternikov vršnjak Imbro Ignjatijević Tkalac. Međutim, Tkalac je u emigraciji od 1863. god. djelovao smatrajući da ključna uloga u oslobađanju južnoslavenskih naroda pripada Srbiji i nije u Hrvatskoj imao političkog oslonca, a u emigraciji su se Kvaternikova i njegova djelatnost izravno sukobljavale.¹⁹

Prema tome, u zapadnim europskim zemljama nije postojala nikakva hrvatska emigrantska organizacija. Kvaternik je u emigraciji djelovao kao osamljeni pojedinac, osim što je boraveći u Italiji surađivao s pojedinim krajišnicima, bjeguncima iz austrijske vojske. Kvaternik je zbog toga - kako radi uključivanja hrvatskog pitanja u različite akcije vlada pojedinih država i emigrantskih skupina, tako radi osiguranja sredstava za vlastitu egzistenciju - bio u neprestanoj potrazi za savezništvima s pojedinim vladama ili emigrantskim skupinama. Njegov dnevnik svjedoči o životu osamljenika koji je rad na stvaranju samostalne Hrvatske izabrao kao svoj životni poziv, o akcijama u koje je ulazio i još brojnijim kombinacijama koje su se rojile u njegovim mislima, o zanosima i razočarenjima, oskudici i odlučnosti da stupi u službu i prihvati financijsku pomoć od vlada ili emigrantskih skupina samo ako je računao da će moći u njihove akcije i političke kombinacije uključiti i hrvatsko pitanje.

Koncepcija ustanka: "buna iz koliba" kojom "kaput rukovodi"

Kvaternik je kao nacionalni revolucionar pokušao uspostaviti samostalnu Hrvatsku oružanim ustankom i u tome je u srednjoj i istočnoj Europi postupao poput poljskih ili mađarskih nacionalnih revolucionara koji su dizali ustanke protiv ruske, odnosno austrijske vlasti. Poljski ustanak 1863/64., s čijim je emigrantskim vodstvom Kvaternik surađivao,²⁰ imao je oslonac u dijelu građanstva i plemstva, a koristio se i nezadovoljstvom širih gradskih slojeva. Kvaternik je vrlo dobro znao da u Hrvatskoj njegova vremena još ne postoji iole jači gradski i građanski sloj pogodan i spreman ponijeti i oružanim ustankom ostvariti nacionalnu oslobodilačku ideju. Kvaternikova ideja o ustanku nije u hrvatskom građanstvu njegova vremena imala pristaša, kao što je i čitava Stranka prava do 1871. god. imala vrlo mali broj sljedbenika. Dapače, Kvaternik je sa svojom idejom o dizanju ustanka bio i u vodstvu stranke usamljen, te

¹⁹ Stanko Dvoržak, Imbro Ignjatijević Tkalac. Život i djela, Starine JAZU 52, 162, 333-419.

²⁰ O tome v. dalje u ovom radu.

je ustanak u Rakovici bio njegov individualni čin podržan od manjeg broja pravaša izvan najužeg stranačkog vodstva.²¹

Kvaternik naprotiv - dobro procjenjujući strukturu društva u Hrvatskoj, te socijalni mentalitet i političko raspoloženje pojedinih njegovih slojeva - vojnički oslonac ustanka za samostalnu Hrvatsku nije nalazio u gradu. Bio je svjestan da u Hrvatskoj ne postoje uvjeti za dizanje nacionalnog oslobodilačkog ustanka. Nestrpljivi Kvaternik - koji nije poput stoičkog Ante Starčevića oslobodjenje Hrvatske ostavljao budućnosti, vremenu kada će ga provesti hrvatski narod osviješten pravaškim naukom²² - potražio je polugu uz pomoć koje je želio postići samostalnost Hrvatske u nezadovoljnom seljaštvu i to ne u civilnoj Hrvatskoj, već tamo gdje je postojao seljak trajno nezadovoljan svojim socijalnim statusom, ujedno uvježbani vojnik, na teritoriju gdje su također postojala skladišta oružja i opreme, tj. na Vojnoj Krajini. Kvaternik je, dakle, razmišljao o *krajiškoj buni* (za koju je očekivao da će imati velike razmjere) koja bi ne samo ukinula krajiški sustav, već uz pomoć koje je namjeravao ostvariti ciljeve *nacionalnog oslobodilačkog ustanka*.

Krajiško seljačko društvo, bez obzira na etnički različitu, hrvatsku i srpsku pripadnost njegovih članova, proizišlo je iz društva istog tipa kakvo je postojalo na Balkanu, s tim što mu je bio nametnut austrijski vojnički sustav. I na Balkanu i na Krajini su vanjski, premda različiti činioци (na prvom području turski, na drugom austrijski) kočili dinamizaciju društva i blokirali modernizacijske procese. Međutim, ustanci na Balkanu i ustanak kakav je planirao a zatim i poveo Kvaternik nisu bili istog tipa. Na balkanskom prostoru su opće nezadovoljstvo usmjeravali i ustanak vodili pripadnici vodećeg sloja samog seljačkog društva ("knezovi", imućni seoski trgovci, hajduci).

Naprotiv, krajiško društvo nije imalo izvorni, vlastiti viši sloj koji bi mogao politički artikulirati njegovo nezadovoljstvo. Časnici i građanstvo na Krajini činili su socijalno izdvojenju skupinu. Zbog toga se, uz emigraciju, dezerterstvo i hajdučiju kao "privid otpora",²³ stvarni otpor krajišnika postojećem stanju mogao izraziti najviše u obliku ograničene krajiške bune. Buna na Krajini 1871. imala je osnovicu u nezadovoljstvu krajišnika u razdoblju donošenja odluke o ukidanju krajiškog sustava,²⁴ ali sam poticaj za njezino izbijanje došao je izvana, iz gradske sredine, od Eugena Kvaternika.

Kvaternik se još u emigraciji, kad je razmišljao o organiziranju ustanka u domovini, opredijelio za podizanje ustanka takvog tipa - ustanka na selu, u Krajini, ali vođenog iz grada. Krajem 1864. god. je svom sugovorniku, tajniku u talijanskom ministarstvu vanjskih poslova M. Ceruttiju, karakteristike ustanka koji je namjeravao podignuti u Hrvatskoj opisao: "... dočim buna poljska (1863/64; N.S.) je pošla iz gradova i uz šutanje puka, naša polazi iz koliba, iz pučkih masa; tu rezultat ili je smrt za 8 dana, ili pako nefaljeni uspjeh: našu bo bunu kaput ne vodi, no rukovodi (kurziv E.K.). Dalje: mi smo narod oružani, pače i vojnički izvježbani, što ni jedan ini narod u Europi nije".²⁵

Kvaternikova je odluka, dakle, bila rezultat pomnih analiza. Ustanak je namjeravao dignuti u Hrvatskoj krajini južno od Karlovca, tj. uglavnom na Korunu i u Lici. U tim je dijelovima Krajine među samim krajišnicima bilo pristaša Stranke prava, od kojih su pojedinci, poput Petra Vrdoljaka, dospijevali i do zastupničkog mandata u Saboru.²⁶ Među tim pristašama stranke je Kvaternik nalazio i zagovornike ideje o dizanju ustanka preko kojih je mogao stvoriti ustaničku jezgru na Krajini.

²¹ O tome v. dalje u ovom radu.

²² Gross, Povijest pravaške ideologije, n. dj.

²³ O emigraciji, dezertiranju i hajdučiji kao "prividu otpora" na Krajini v. kod: Drago Roksandić, *Vojna Hrvatska: La croatie militaire II*, Zagreb 1988, 171-201.

²⁴ Valentić, *Hrvatsko-slavonska Vojna Krajina*, 63-72; isti, *Vojna Krajina*, 177-257.

²⁵ Dnevnik E. Kvaternika, 13. XII. 1864.

²⁶ P. Vrdoljak bio je 1861. izabran u Hrvatski sabor kao zastupnik Ogulinske pukovnije V. kod: Agneza Szabo, *Središnje institucije Hrvatske u Zagrebu 1860-1873*, I, Zagreb 1987, 32.

Kad je 1867. god. planirao dizanje ustanka nalazeći se u emigraciji u Italiji, računao je na mogućnost dizanja bune u sjevernoj Dalmaciji, odakle bi se požar bune proširio na susjedno područje Like s druge strane Velebita. Pritom je mislio na dizanje bune u zagorskom dijelu sjeverne Dalmacije, gdje je - na osnovu podataka iz tiska - nalazio znakove socijalnog nezadovoljstva koje je kao posljedicu imalo povremene sukobe s vlastima i hajdučiju.²⁷ Karakteristično je da je struktura društva u "krajinama" Dalmatinske Zagore i krajiškog društva s druge strane Velebita proizišla iz istog društvenog supstrata, te je i sredinom 19. st. zadržala neke bliske osobine²⁸ i da je Kvaternik osjetio tipološku bliskost u ponašanju stanovništva tih dvaju područja.

U tim je krajevima u Dalmaciji i Hrvatskoj krajini Kvaternik uočavao znakove socijalnog bunta i nalazio da stanovništvo uzroke svojih nevolja vidi u postupcima austrijskih vojnih ili upravnih tijela, te je vjerovao da će se taj bunt uz njegov poticaj usmjeriti prema rušenju same austrijske vlasti. Bio je svjestan specifičnosti i ograničenog dometa takvog mogućeg seljačkog, odnosno krajiškog pokreta, tj. shvaćao je da bi on - pošto ne bi imao ni definirani vlastiti politički program niti organizaciju i vodstvo iz vlastitih redova - morao brzo uspjeti, jer bi u suprotnom slučaju brzo splasnuo.

Prema tome, Kvaternikova odluka o načinu dizanja ustanka proizišla je iz vrlo pomne analize hrvatskoga društva. Kvaternik je bio svjestan rizika koji tako zamišljeni ustanak sa sobom nosi. God. 1871. on je pokušao ostvariti svoj naum, a uzroci brze propasti ustanka doista su, čega se i sam pribojavao, proizišli iz same naravi sredine u kojoj ga je potaknuo.²⁹

3. IZMEĐU DIPLOMACIJE I USTANKA

U diplomatskoj službi (1858-59)

Kvaternik je potkraj 1857. god. krenuo u emigraciju s ciljem da diplomatskom akcijom djeluje kod velikih sila, skrene im pažnju na hrvatsko pitanje i potakne ih da ga uključe u planove svoje vanjske politike. U Rusiju je stigao na početku 1858. s ciljem da hrvatsko pitanje uključujući u planove njezine vanjske politike, te stupi u njezinu diplomatsku službu kao osoba zadužena za resor hrvatskih poslova. U tome nije uspio, ali je dobio mjesto tajnog političkog agenta pod vidom službe u jednom ruskom parobrodarskom poduzeću i primio rusko državljanstvo. U toj je funkciji krajem 1858. otputovao u Budimpeštu, svrativši nakratko i u Hrvatsku. Međutim je - shvativši već u Petrogradu da Rusiji u njezinu političkom djelovanju na Balkanu više odgovara oslonac na pravoslavnu Srbiju nego rad na oslobađanju Hrvatske - uskoro napustio rusku službu i 1859. otišao na Zapad.³⁰

Ideja ustanka (1859.)

Na Zapad, u Italiju i Francusku, Kvaternik je došao s već oblikovanom idejom o pravu Hrvata da ustankom uspostave svoju samostalnu državu. On je već boravak u Budimpešti iskoristio za prikupljanje podataka o hrvatskoj povijesti, radeći od početka

²⁷ Dnevnik E. Kvaternika, siječanj-travanj 1867.

²⁸ Nikša Stančić, Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji (Mihovil Pavlinović i njegov krug do 1869), Zagreb 1980, 23-60; isti, Socijalne strukture i nacionalne ideologije. Neki problemi istraživanja geneze socijalnih struktura i procesa hrvatske (i srpske) nacionalne integracije s posebnim osvrtom na problem hrvatsko-slavonskog i dalmatinskog krajiškog područja, *Naše teme* 26, Zagreb 1982, str. 1901-1907.

²⁹ O tome v. dalje u ovom radu.

³⁰ Kuntić, Vanjskopolitički pogledi, 1-77; Gross, Povijest pravaške ideologije, 36-37.

1859. god. u tamošnjim knjižnicama, radi pisanja djela na francuskom jeziku kojim je želio pred Europom potvrditi pravo Hrvata na samostalnu državu. Na Zapad je sa sobom donio gotov rukopis knjige "La Croatie", koji je tamo vjerojatno samo dotjerao i uskladio s potrebama političkog trenutka. U knjizi je dokazivao pravo hrvatskog naroda na raskid veza s vladarom koji je prekršio sklopljene ugovore i potčinio ga sustavu apsolutizma. Pri tom je izričito istaknuo primjer pobune Zrinskog i Frankopana i najavljivao jednom u budućnosti "opći ustanak" u Hrvatskoj koji će slijediti njihov uzor. Prema tome, *ideja ustanka već je najkasnije 1859. god. lebdila Kvaterniku pred očima*, premda vjerojatno još nije imao razrađenu misao o načinu njezine realizacije.³¹

Relativnu materijalnu sigurnost ruskog državljanina u tajnoj diplomatskoj službi Kvaternik je 1859. god. napustio kako zbog neslaganja s ruskom politikom, tako zbog neodoljivog zova bojnih trublja koje su tada na Zapadu najavljivale ratne zapletaje i obećavale Kvaterniku da će ratni obračun u Europi zadovoljiti njegovu nestrpljivost pružajući mu priliku za konkretnu akciju u prilog hrvatske samostalnosti. Krenuo je na Zapad i *od tada je djelovao samostalno, bez trajnog angažmana u službi neke vlade ili emigrantske skupine*.

Koncepcija o rješenju hrvatskog pitanja u sklopu međunarodne krize (1859)

Na Zapad je Kvaternik krenuo zbog toga što je 1859. god. na pomolu bio rat Francuske Napoleona III. i Italije protiv Austrije. Kvaternik nije želio propustiti priliku da hrvatsko pitanje uključi u sudbonosna zbivanja - formiranje novih država nakon raspada Habsburške monarhije koje je očekivao kao posljedicu ratnog sukoba. Od rata 1859. god. će sastavni dio Kvaternikove politike postati nastojanje da međunarodne krize iskoristi za pokretanje hrvatskog pitanja.

Francuska je, postavljajući 1859. god. talijansko pitanje, odnosno krećući u rat radi pripojenja Italiji njezinih sjevernih pokrajina koje su bile u sklopu Austrije (Lombardije i mletačke oblasti), u drugom planu pokrenula i mađarsko pitanje, predviđajući mogućnost dizanja ustanka u Ugarskoj, iskrcavanja francuske vojske na hrvatskoj obali radi podrške mađarskom ustanku, te rušenje Habsburške monarhije.

Hrvatsko pitanje do tada nije postojalo u svijesti europske diplomacije. Zbog toga je Kvaternik u svim svojim pokušajima uspostavljanja suradnje s Francuskom i Italijom ili s pojedinim emigrantskim skupinama, najveći dio svojih napora morao ulagati u nastojanje, često bezuspješno, da hrvatsko pitanje uopće uključi u njihov politički vidokrug i da k tome hrvatsko pitanje u njihovim planovima odvoji od mađarskog.³²

God. 1859. Kvaternik se uspio uključiti u suradnju francuske tajne diplomacije s mađarskom emigracijom protiv Austrije, te je u pregovorima s mađarskom emigracijom - koja je u samostalnu mađarsku državu uključivala i Hrvatsku - nastojao odvojiti hrvatsko od mađarskog pitanja. Uspio je da se u Italiji uz Mađarski narodni odbor osnuje i odbor za Hrvatsku, a od mađarske je emigracije ishodio priznanje zasebnog državnopravnog položaja Hrvatske.³³ Međutim, sve njegove nade u rat ubrzo su se raspršile. Porazena Austrija je, doduše, izgubila Lombardiju, ali je, premda uzdrmana, ostala na životu (zadržavši i mletačku oblast).

³¹ Kvaternik, *La Croatie*, 52 - Gross, *Povijest pravaške ideologije*, 45, na osnovu tog mjesta u "La Croatie" zaključuje da je "Kvaternik već tada učinio prvi korak prema Rakovici".

³² Kuntić, *Vanjskopolitički pogledi*, 78-108; ista, *Kvaternik i njegovo doba (1825-1871)*, uvod u knjigu: *Kvaternik, Politički spisi*, 9-11.

³³ Isto.

Koncepcija samostalnog dizanja ustanka uz neobvezatnu podršku vanjskih sila (1859-60)

Po završetku međunarodne krize izazvane ratom Francuske i Italije protiv Austrije Kvaternik nije odustao od nastojanja da očuva međunarodnu aktualnost hrvatskog pitanja. Međutim, podučen iskustvom 1859. godine zaključio je da u pokretanju hrvatskog pitanja ne smije ovisiti o europskim državama i njegovo rješenje očekivati od vanjskih kriza. Koliko je iz izvora poznato, tada je *prvi put počeo konkretno razmatrati mogućnost dizanja ustanka u Hrvatskoj kojemu bi sam stao na čelo*. Odlučio se za *samostalno dizanje ustanka, neovisno o djelovanju europskih država*. U toj je varijanti računao na *političku podršku neke od europskih država i na minimalnu financijsku pomoć potrebnu za pripremanje ustanka, ali na način koji ne bi nikoga obvezivao*.

Najprije je najesen 1859. god. za tu ideju pokušao naći podršku u Italiji, a zatim na proljeće 1860. u Francuskoj. U Parizu je o tome razgovarao s princem Jérôme-om Napoleonom, rođakom cara Napoleona III, koji je vodio francusku tajnu diplomaciju i održavao kontakte s emigrantskim organizacijama. Kvaternik je tada, kao što je zabilježio u svom dnevniku 30. ožujka 1860, izričito izjavio da od Francuske očekuje isključivo "moralnu i financijsku pomoć" za dizanje ustanka.³⁴

Radilo se očigledno o promišljenoj političkoj strategiji ustanka povezanoj s njegovom vojnom koncepcijom. Kvaternik nije zahtijevao da Italija ili Francuska krenu u rat protiv Austrije istodobno s izbijanjem ustanka. Međutim, računao je da će ustanak u Hrvatskoj (koji će krenuti "iz koliba, iz seljačkih masa" i u kojem će sudjelovati krajiški "narod oružani") zbog socijalnih obilježja svojih sudionika potrajati kratko, ali ipak dovoljno dugo da izazove međunarodnu krizu i dočeka njezin kraj. Očekivao je da će situaciju izazvanu ustankom u Hrvatskoj iskoristiti europske države za napad na Habsburšku monarhiju, te da će doći do sukoba europskih sila, sloma Monarhije i stvaranja samostalne Hrvatske.³⁵

Povratak na rezervne varijante (1860-63)

Po završetku rata 1859. god. Kvaternik nije uspio za hrvatsko pitanje zainteresirati ni Italiju, ni Francusku, ni Rusiju, ni Vatikan, a kako je nakon vojnog poraza u Habsburškoj monarhiji pao apsolutizam, vratilo se 1860. god. u domovinu i pokušao političkim sredstvima, pa i kontaktima s političkim faktorima u Beču, utjecati na promjenu političkog položaja Hrvatske. Međutim, već 1863. god. bio je zbog svojih političkih shvaćanja prognan iz Austrije.

Ustanak u ruskom dijelu podijeljene Poljske (1863-64) otvarao je mogućnost izbijanja nove međunarodne krize koju je Kvaternik želio iskoristiti za pokretanje hrvatskog pitanja. Poljska emigracija, čije se sjedište nalazilo u Parizu, radeći na ujedinjenju podijeljene Poljske nastojala je okupiti i sve političke snage protivne Austriji. To je omogućilo i Kvaterniku da 1864. stupi u službu poljske Narodne vlade. U njezinoj je službi zatim krenuo u Italiju, gdje je nastojao uspostaviti suradnju s Italijom i s mađarskom emigracijom radi iskrcavanja talijanskih, mađarskih i hrvatskih jedinica pod vodstvom Garibaldija na hrvatsku obalu i dizanja ustanka u Ugarskoj i Hrvatskoj, pri čemu je nastojao odvojiti hrvatsko od mađarskog pitanja. Međutim, nakon što je poljski ustanak bio ugušen prekinuta je suradnja poljske emigracije s Kvaternikom i od tada Kvaternik u emigraciji opet djeluje sam.³⁶

Koncepcija samostalnog ustanka (1864)

Kvaternik se 1864. zatekao u istoj situaciji kao 1859. god. po završetku rata Francuske i Italije protiv Austrije, kada u odnosima između europskih vlada i emigrant-

³⁴ Dnevnik E. Kvaternika, 30. III. 1860; Šegvić, Prvo progonoštvo, 135, 137, 142.

³⁵ Premda je u historiografiji registrirana Kvaternikova ponuda Jérôme-u Napoleonu od 30. III. 1860, nije uočeno da je tada Kvaternik prvi put izričito izrazio namjeru o samostalnom dizanju ustanka u Hrvatskoj, premda uz pomoć vanjskih sila koje ne bi nikoga obvezivala.

³⁶ Kuntić, Vanjskopolički pogledi, 405-573; ista, Kvaternik i njegovo doba, 29-30; Gross, Povijest pravaške ideologije, 115-116.

skih skupina nije postojala nikakva kombinacija u koju bi mogao uključiti hrvatsko pitanje. Našao se politički i osobno izoliran, bez izvora prihoda, te se - kao što je zapisao u dnevniku 31. listopada 1864, na svoj tridesetideveti rođendan - ulazeći u četrdesetu godinu života osjetio "ostavljen i prevaren od cijeloga svijeta".³⁷ Upravo u takvim prilikama Kvaternik *prvi put pomišlja na potpuno samostalno dizanje ustanka u Hrvatskoj, bez ikakvog, bilo političkog bilo financijskog oslonca na neku od europskih vlada.*

Boraveći u Italiji Kvaternik je održavao veze s pojedinim hrvatskim bjeguncima iz austrijske vojske, svojevremeno angažiranim u različitim emigrantskim "legijama". Napose je surađivao s bjeguncem Antom Rakijašem, kojega je pridobio za pravašku ideju, koji mu je služio kao veza s različitim emigrantskim skupinama i od kojega je dobivao obavijesti o njihovim planovima. Upravo u Kvaternikovim zapisima o razgovorima s Rakijašem nalazimo prvi put misao o potpuno samostalnom dizanju ustanka u Hrvatskoj. Naime, najesen 1864. god. Kvaternik je odlučio poslati Rakijaša u Dalmaciju i Liku radi priprema za dizanje ustanka.³⁸ Razrađivao je planove o tome i Rakijaša instruirao o načinu njihove provedbe.

Prema tome, od 1859. do 1864. god. kroz iskustvo bezuspješnih pokušaja izravnog uključivanja hrvatskog pitanja u planove europskih država u vrijeme međunarodnih kriza, Kvaternikova je misao o ustanku u Hrvatskoj u potpunosti dozrela. Kvaternik je od 1864. god. u svojoj strategiji ustanka imao potpunu skalu taktičkih varijanata. To su:

- 1) dizanje ustanka u sklopu planova i uz izravnu pomoć europskih sila;
- 2) dizanje ustanka uz neobvezatnu političku i minimalnu financijsku pomoć neke od europskih država;
- 3) potpuno samostalno dizanje ustanka.

Sve su te varijante kod Kvaternika postojale usporedno, a kojoj će se od njih prikloniti ovisilo je o trenutnim prilikama. Od tada je, dakle, imao rezervnu varijantu za svaku prigodu.

Prvi pokušaji pripremanja ustanka: varijante dviju Rakijaševih misija (1864/65. i 1867)

Uskoro nakon prekida suradnje s poljskom emigracijom 1864. god. Kvaternik je izišao iz depresivne izolacije. Priliku mu je pružila privremena orijentacija talijanske vlade koja je u to vrijeme razmišljala o mogućnosti samostalne akcije Italije protiv Austrije radi stjecanja njezine mletačke oblasti. Krajem 1864. god. Kvaternik je uspostavio posrednu suradnju s talijanskom vladom preko sekretara u ministarstvu vanjskih poslova M. Ceruttija. Kvaternik se tada, nakon planova o slanju Rakijaša u domovinu i potpuno samostalnom dizanju ustanka, vratio na politički i materijalno povoljniju varijantu, onu koju je zastupao 1859. god. kod princa Jérôme-a Napoleona. Na prvom sastanku, 6. prosinca 1864. god, Kvaternik je Ceruttiju rekao:

"Mi Hrvati od Talijana za početi bunu - osim nekoliko stotina franaka - ništ ne zahtijevamo, nit novca, nit oružja niti išta, osim moralne potpore, te onda tekar, kad će se praktički vidjeti, da mi ustanak ne u ustima, no oružjem u ruci pravimo, i kad će ovaj postati serioznim: onda tek mi ćemo za prijateljstvom materijalnim Italije poseći."³⁹

Kvaternik je od Ceruttija primio financijsku pomoć, ali na način i u iznosu koji nije ni u čemu obvezivao ni njega ni talijansku vladu. To mu je omogućilo da 1864/65. god, nakon što je dotad samo planirao, *prvi put stvarno započne pripremati ustanak u Hrvatskoj.* On je u Hrvatsku (Dalmaciju i Vojnu Krajinu) poslao Antu Rakijaša, sa zadatkom da izvidi raspoloženje stanovništva i uspostavi veze s osobama koje bi sudjelovale u organiziranju ustanka, te da se u slučaju pogodnih prilika stavi na čelo

³⁷ Dnevnik E. Kvaternika, 31.X. 1864.

³⁸ Dnevnik E. Kvaternika, 18. XI. 1864.

³⁹ Dnevnik E. Kvaternika, 6. XII. 1864.

ustanka i tako pripremi put za dolazak Kvaternika kao njegovog vođe.⁴⁰ Rakijaš je doista početkom ožujka 1865. oputovao iz Italije u Dalmaciju. Međutim, tamo je bio uhićen i osuđen na zatvor kao dezertjer. Time je taj prvi Kvaternikov pokušaj samostalnog rada na dizanju ustanka bio praktički okončan.

Kvaternik i hrvatsko pitanje ostali su izvan međunarodnih političkih kombinacija tijekom priprema i u vrijeme rata Pruske i Italije protiv Austrije 1866. god., nakon kojeg je Austrija izgubila mletačku oblast i bila izbačena iz Njemačkog saveza, te u vrijeme unutrašnjeg preuređivanja Habsburške monarhije koje će 1867. god. završiti sklapanjem austro-ugarske nagodbe i prepustanjem Hrvatske Mađarskoj. Zbog toga se krajem 1865. Kvaternik pokušao vratiti u domovinu, ali su ga vlasti nakon nekoliko dana protjerale.⁴¹

Ostavši potpuno osamljen Kvaternik je, boraveći u Italiji, po drugi put krenuo u samostalnu akciju pripremanja ustanka u Hrvatskoj. Tada se okrenuo krajnjoj rezervnoj varijanti, tj. onoj o kojoj je samo razmišljao najesen 1864. nakon prvog susreta s Rakijašem. God. 1867. *prvi put je krenuo u pripremanje ustanka potpuno samostalno*, tj. ne čekajući povoljne prilike koje bi pružila neka međunarodna kriza, te bez pomoći i znanja bilo koje europske vlade.

Na početku 1867. Kvaternik je ponovno uspostavio kontakt s Rakijašem koji je - nakon što je izdržao zatvorsku kaznu i bio vraćen u svoju pukovnicu - opet dezertirao i pobjegao u Italiju. S njim je obnovio planove o dizanju ustanka u Hrvatskoj. Rakijaš je ponovno trebao otići u Hrvatsku i polazišnu točku ustanka uspostaviti u sjevernoj Dalmaciji. Trebao je stvoriti organizaciju ustanka i pripremiti teren za Kvaternikov dolazak. Rakijaš je u Dalmaciju krenuo krajem ožujka 1867. god. i odatle se neko vrijeme javljao Kvaterniku.⁴² Međutim, njegov poduhvat nije ni ovaj puta bio bolje sreće. Opet je u Dalmaciji bio uhićen, čime je bio prekinut taj prvi Kvaternikov pokušaj potpuno samostalnog pripremanja ustanka u Hrvatskoj.⁴³

4. RAKOVICA

Prema Rakovici (1867-71)

Nakon sklapanja austro-ugarske nagodbe 1867. god. i amnestije političkih krivaca proglašene u povodu krunidbe Franje Josipa I. za mađarskog kralja, Kvaternik se konačno vratio u Hrvatsku i uključio se u politički život kao, uz Antu Starčevića, jedan od vođa Stranke prava. Kontroverzna veza stranke s unionističkim banom Levinom Rauchom, koji je 1868. god. omogućio sklapanje po Hrvatsku nepovoljne Hrvatsko-ugarske nagodbe, davala mu je osjećaj da će moći utjecati na pravac političkih kretanja. Rauch mu je krajem 1869. god. konačno ishodio otpust iz ruskog državljanstva i time ga oslobodio opasnosti od protjerivanja koja mu je stalno kao prijetnja lebdjela nad glavom, a dobio je i dozvolu za obavljanje odvjetničkih poslova. Ipak je, očigledno, Kvaternik i dalje konačno rješenje hrvatskog pitanja vidio u samostalnoj hrvatskoj državi. Nadu je pritom polagao u Francusku Napoleona III, ali nikada nije izgubio iz vida svoje iskustvo stečeno u emigraciji, gdje je prečesto u igri interesa samostalnih država i emigrantskih skupina ostajao sam.

Kvaternik prvih godina nakon povratka u domovinu nije poduzimao nikakve pripreme za ustanak na Krajini, premda je dolazio u dodir s pojedincima s kojima je ranije surađivao u domovini i u emigraciji i s kojima će kasnije krenuti u ustanak. Na

⁴⁰ Dnevnik E. Kvaternika, 4. I. 1865.

⁴¹ Kuntić, Vanjskopolički pogledi, 574-688; ista, Kvaternik i njegovo doba, 39-43.

⁴² Dnevnik E. Kvaternika, siječanj-travanj 1867.

⁴³ O Rakijaševim misljama kao prethodnici Rakovice pišu već Ferdo Šišić, Kvaternik (Rakovička buna), Zagreb 1926, 14 i Milutin Cihlar - Nehajev, Rakovica, Zagreb 1932, 237.

proljeće 1868. javio mu se Ante Rakijaš koji je nakon amnestije bio pušten iz zatvora,⁴⁴ ali ga Kvaternik nije pokušao upotrijebiti za neku novu akciju. Općenito nije pokušavao iskoristiti ni izuzetno snažno neraspoloženje na Krajini koje je - kako pokazuju novija istraživanja⁴⁵ - buknuo nakon što je 19. kolovoza 1869. god. bila obznanjena odluka o razvojačenju dijela Vojne Krajine (Križevačke i -urđevačke pukovnije). Od tada su Krajinom kružili različiti strani i domaći emisari. Narodna stranka nastojala je neraspoloženje na Krajini iskoristiti protiv dualizma i Mađarske te Hrvatskoj nametnute nagodbe. Pridružila joj se i Stranka prava, čiji su agitatori poticali na Krajinu neraspoloženje protiv Beča i Pešte.

Od kolovoza 1869. Kvaternik u dnevniku bilježi podatke o radu Ante Rakijaša i Petra Vrdoljaka,⁴⁶ odlascima u rodnu Krajinu članova uredništva i suradnika pravaških glasila Vjekoslava Bacha i Frana Matasića,⁴⁷ te o uspješnoj agitaciji na Krajinu pravaškog tribuna Davida Starčevića.⁴⁸ Međutim, nema znakova koji bi pokazivali da su oni djelovali u dogovoru s Kvaternikom radi izravnog pripremanja ustanka. Dapače, sve do sredine 1870. god. Kvaternik je zbog loših osobnih materijalnih prilika, koje se nisu promijenile ni nakon što je otvorio odvjetničku kancelariju, pomišljao na ponovni odlazak u emigraciju.⁴⁹

Poticaaj za konkretna razmišljanja o dizanju ustanka Kvaterniku su vjerojatno dali zapletaji na europskoj sceni koji su od ljeta 1870. god. vodili francusko-pruskom ratu. Prvi znak o takvim razmišljanjima može se naslutiti u Kvaternikovu dnevničkom zapisu od 15. srpnja 1870. kada je uočio mogućnost izbijanja rata i zaključio da "sada postaje stvar ozbiljnom" te ocijenio da mu se time otvara nova nada "života puna".⁵⁰ Kvaternik tada nije bio u vezi ni s Francuskom, ni bilo kojom stranom državom, te se u krizi koju je očekivao odlučio na varijantu potpuno samostalnog dizanja ustanka. Vjerojatno je od tada počeo oko sebe okupljati uži krug pravaša koji su do tada djelovali na Krajini i počeo s njima konkretno raditi na predobivanju novih suradnika i organiziranju ustanka. U sklopu takvog rada je Vjekoslav Bach privukao Radu Čuića (jednog od kasnijih organizatora ustanka na terenu i jednog od vođa ustanka) koji je sa Krajine radi obavljanja poslova navraćao u Karlovac i Zagreb.⁵¹

Poraz Napoleona III. nije prekinuo pripreme za ustanak, već se Kvaternik - kao što je to učinio 1864. i 1867. - samo odlučio za potpuno samostalno dizanje ustanka i izvan međunarodne krize. Tako je Rakijaš u studenom i prosincu 1870, dakle nakon Napoleonova poraza pod Sedanom, mjesec dana boravio na Krajini, a početkom 1871. Kvaternik je pozvao Čuića u Zagreb, te mu naložio da počne pojačano agitirati protiv "Švabe i Magyara".⁵²

Dapače je u travnju 1871. Kvaternik pokušao predobiti vodstvo Stranke prava za svoj plan o dizanju ustanka. Dana 30. travnja, navečer nakon javne proslave dvjestote obljetnice pogibije Zrinskog i Frankopana, održan je sastanak vodstva Stranke prava kojem su prisustvovali i neki mladi pristaše stranke iz Zagreba, te istaknutiji pravaši koji su došli na proslavu, prije svega s područja Krajine. Kvaternikov prijedlog o dizanju ustanka prihvatila je većina prisutnih, napose mladih i pravaša s Krajine, ali mu se odlučno suprotstavio stranački autoritet Ante Starčević.⁵³ Zbog toga nije donesen nikakav zaključak.

⁴⁴ Dnevnik E. Kvaternika, 21 V. 1868.

⁴⁵ V. radove M. Valentića, nav. u bilj. 10.

⁴⁶ Dnevnik E. Kvaternika, 24. VIII. 3. i 29. IX. 1869.

⁴⁷ Dnevnik E. Kvaternika, 5. I. 20. IV, 30. V, 29. IV. 1870.

⁴⁸ Dnevnik E. Kvaternika, 31. VIII. 1869. i d.

⁴⁹ Dnevnik E. Kvaternika, 29. V. 1870.

⁵⁰ Dnevnik E. Kvaternika, 15. VII 1870.

⁵¹ V. izvještaj R. Čuića srbijanskoj vladi od 12. XII. 1871, kod: Vaso Vojvodić, Izvještaj Rada Čuića i Rakovičkoj buni (1871), *Historijski zbornik* 14, Zagreb 1961, 217-223.

⁵² Isto.

⁵³ Ferdo Šišić, Rakovička buna g. 1871, *Novosti* 1911, 7-11. VI.- Kuntić, Vanjskopolitički pogledi, 806 i 832, bilj. 130-132, navodi da je autor priloga anonimn. Međutim, anonimna je samo osoba

Vodstvo stranke je, dakle, znalo o Kvaternikovim razmišljanjima, ali se čini da je iz užeg vodstva stranke u radu na pripremanju ustanka sudjelovao samo Vjekoslav Bach, koji će kasnije s Kvaternikom i krenuti u Rakovicu. U Zagrebu su s Kvaternikom u organiziranju ustanka sudjelovale i osobe izvan užeg vodstva stranke. Tu je grupu zajedno s Kvaternikom činilo najmanje šest osoba.⁵⁴ Trojica od njih (Kvaternik, Bach i Rakijaš) trebali su u vrijeme ustanka djelovati na Krajini, a ostali u Zagrebu.⁵⁵ Na Krajini je djelovala određena mreža Kvaternikovih suradnika koji su poticali raspoloženje za dizanje bune. Međutim, na terenu očigledno nije postojala čvrsta organizacija. Ona Kvaterniku, uostalom, nije ni bila toliko važna. On je - u skladu sa svojom koncepcijom ustanka kao "bune iz koliba" koja bi morala brzo uspjeti, jer u protivnom "tu rezultat... je smrt za 8 dana" - računao na spontanu reakciju nezadovoljnih krajišnika i njihovo masovno pridruživanje buni nakon što on proglaši početak ustanka. Njegovi suradnici uvjerali su ga da na Krajini postoji općenito neraspoloženje, te da će se krajišnici odazvati njegovu pozivu.⁵⁶

Kvaternik je donio konačnu odluku o dizanju ustanka u vrijeme kada su se nagomilali njegovi politički i osobni neuspjesi toliko, da je zaključio kako je ustanak još jedino sredstvo koje mu je preostalo u radu za samostalnu Hrvatsku. God. 1870. je pao Napoleon III, njegova vanjskopolitička uzdanica. U Hrvatskoj je 1871. pao ban Rauch, a na izborima je golemu većinu dobila Narodna stranka koju je Kvaternik osuđivao kao neprijatelja hrvatske slobode. Sam Kvaternik je na izborima bio poražen, a nije uspio ni na naknadnim izborima. U stranci je Kvaternik u sukobu s liberalnim mladima pravašima ostao osamljen. Istodobno ni poslovi njegove odvjetničke kancelarije nisu uspješno krenuli. Mistik uvjeren u svoju misiju u povijesti hrvatskog naroda, Kvaternik mora da je u svim tim političkim blokadama i osobnim nedaćama vidio prst Božji koji ga je upućivao da se lati krajnjih sredstava u borbi za hrvatsku samostalnost. Još je 1859. god. u svojoj "La Croatie" najavljivao ustanak koji će jednom krenuti stopama Zrinskog i Frankopana. Sasvim sigurno nije smatrao slučajnošću što je čitav taj splet nepovoljnih okolnosti stegnuo Hrvatsku i njega o dvjestotoj obljetnici smaknuća Zrinskog i Frankopana.

Krajiška buna i Kvaternikov ustanak (1871)

Kvaternik je prilikom dizanja ustanka računao na neraspoloženje na Krajini, ali nije računao na potporu svih slojeva krajiškog društva. Zahtjevi za ukidanje nesnosnog krajiškog uređenja pojavili su se odmah nakon ukidanja apsolutizma i uvođenja ustavnog stanja 1860. god., ali je nezadovoljstvo na Krajini silno poraslo kada su se nakon Austro-ugarske nagodbe iz 1867., u vezi s već neminovnim razvojačenjem, počeli

koja je Šišiću dala podatke o sastanku od 30. IV. 1871: Čini se da je ta osoba prisustvovala sastanku, ili je bar podatke dobila od osoba koje su u njemu sudjelovale. - Mlađi rođak i imenjaka A. Starčevića objavio je svoje uspomene iz đakkih dana u Zagrebu u vrijeme prije ustanka u Rakovici koje potvrđuje izjave Šišićeva izvora: Ante Starčević (ml.), Uspomene iz obiteljskog života dra Ante Starčevića, *Jutarnji list* 1923, 24.XII. Kasnije je nešto drugačiji tekst iz ostavštine istog autora objavio Jaroslav Šidak, Prilozi povijesti ranog pravaštva, *Historijski zbornik* 15 - 26, Zagreb 1972-73, 281-303.

⁵⁴ Vojvodić, Izvještaj rada Čuića, 218, 219. - R. Čuić je u svom izvještaju naveo da se 1870. na sudjelovanje u ustanku zavjerio u Zagrebu pred šest osoba, a kao sudionike posljednjeg dogovora održanog u Karlovcu 23. IX. 1871, kada je utvrđen datum početka ustanka, spominje poimenice Starčevića (vjerojatno Davida), Eugena i Štanka Kvaternika, Antu Rakijaša, te Alojz (Vjekoslava) i Antona Bacha.

⁵⁵ Isto. Čuić je na sastanku u Karlovcu saznao tko će voditi ustanak na Krajini i tko će djelovati u Zagrebu. - Dosad se o postojanju skupine koja je trebala djelovati u Zagrebu zaključivalo na osnovu plakata koji su se pojavili u Zagrebu u vrijeme ustanka (Valentić, *Vojna Krajina*, 250-251; isti, koji su ispisali i izljepili plakate, ali su većinom glasova odbacili prijedlog da se sruše telegrafski stupovi, iznosi u nav. objavljenim tekstovima A. Starčević ml. (v. bilj.53), ali on o tome ne govori kao unaprijed dogovorenoj akciji, već kao o rezultatu dogovora skupine đaka i studenata koja se okupila na vijest o ustanku.

⁵⁶ Kvaternik je u vrijeme ustanka, nakon što nije uspio pokušaj da mu se priključe stanovnici Dreznika, predbacivao Čuiću i Rakijašu da su ga krivo obavijestili o raspoloženju na Krajini. V. kod: Valentić, *Vojna Krajina*, 250; isti, *Ustanak*, 114.

oko Krajine sukobljavati politički i gospodarski interesi Austrije i Ugarske koje nisu uzimale u obzir interese same Krajine i Hrvatske općenito. Neraspoloženje se napose pojačalo nakon odluke iz 1869. o djelimičnom razvojačenju, kada je prevladalo općenito, ali različito motivirano uvjerenje da je Austrija spremna izručiti Krajinu "Mađarima".

Interese građanstva i časnika u najvećoj je mjeri izražavao program Narodne stranke. Ukidanjem dualizma, ujedinjenjem i većim stupnjem samostalnosti Hrvatske u Monarhiji bili bi osigurani gospodarski interesi i krajiškog građanstva, kao i časnika koji su se bojali mađarske osvete radi uloge Krajine u ratu 1848/49.

Neraspoloženje krajiškog puka i nižih časnika, koji se od ostalog stanovništva nisu bitno razlikovali ni u gospodarskom ni u socijalnom pogledu, proizlazilo je iz osjećaja egzistencijalne ugroženosti. Na Krajinu kao području izvan modernizacijskih procesa stanovništvo je još uvijek bilo samim opstankom vezano uz krajiški sustav. Odatle je proizlazila njegova vjernost vladaru, bio on Habsburgovac ili Napoleon (kao u vrijeme francuske vladavine Hrvatskom južno od Save na početku 19. st.).⁵⁷ Razvojačenju je u 1860-im godinama težilo zbog već sasvim nesnosnog vojničkog tereta, neprimjerene vojne uprave u civilnim poslovima, te najrazličitijih opterećenja i ograničenja. Međutim, glasine o razvojačenju koje bi značilo izručenje Krajine "Mađaru" izazvale su u krajiškom stanovništvu egzistencijalni strah, a on je u dijelu krajišnika bio toliko jak da je stvorio raspoloženje koje ih je dijelom činilo prijemčivim na mogući poticaj za priključivanje buni.

Zbog toga su krajišnici prihvaćali narodnjačku propagandu protiv Mađara, a bili su spremni pridružiti se i buni na Krajinu koja bi bila uperena protiv njih.⁵⁸ Međutim, krajišnici su manjim ili većim dijelom prihvaćali i pravašku propagandu, koja nije bila uperena samo protiv "Pešte" već i protiv "Beča", tj. bili su spremni otkazati vjernost vladaru koji ih je napustio. Tako su krajišnici krenuli u ustanak za Kvaternikom koji ih je u prvom govoru pred njima 8. listopada 1871. u Rakovici bunio kako protiv Pešte tako protiv Beča i koji je - kako bilježi izvještaj - u zadnjem govoru 10. listopada u Plaškom "psovao cara",⁵⁹ ili za Vjekoslavom Bachom koji je bio izričit rekavši: "Mi idemo protiv Cara".⁶⁰

Međutim, nezadovoljstvo krajišnika nije bilo do kraja i jasno politički artikulirano. Ono je bilo negativno određeno, tj. bilo je upereno protiv Mađara, pa i protiv cara, dio njih bio je spreman pridružiti se buni, ali nisu imali jasnu viziju o tome što učiniti sa stečenom slobodom. Taj najširi krajiški sloj, premda etnički određen (hrvatski i srpski), još nije bio uključen u nacionalne integracijske procese kao što je to bilo građanstvo, te nije mogao oblikovati ni ideju o samostalnoj hrvatskoj državi kao cilju svoje bune.⁶¹ Ideju samostalne hrvatske države unio je u njihovu bunu Eugen Kvaternik i njegov krug (i u građanstvu je jedino pravaštvo zastupalo takvu ideju), a karakteristično je da su je na Krajinu prihvatili sudionici bune katolici i pravoslavni, Hrvati i Srbi, te je i zapovjednik ustaničke Kvaternikove vojske 1871. bio Srbin Rade Čuić.

Kvaternik u svojoj koncepciji ustanka nije računao na krajiško građanstvo i časnike. Znao je da su oni - ako nisu slijedili austrijsku politiku - pristajali uz Narodnu stranku i njezin hrvatski i južnoslavenski program, ili su zastupali srpski nacionalni i državni program. Oni se ne bi priključili niti krajiškoj buni, niti bi bili spremni slijediti ustanak inspiriran pravaškom idejom. Zbog toga je bio neutemeljen strah generala Mollinaryja⁶² da se stanovnici Karlovca ne pridruže ustanicima, a napose da to ne učine časnici. Mollinaryjevo strahovanje da bi priključenje ma i jednog časnika pridonijelo

⁵⁷ Roksandić, *Vojna Hrvatska I*, 235-245 (poglavlje: "Egzistencijalna ugroženost i strah pred budućnošću").

⁵⁸ U istrazi nakon Rakovičkog ustanka utvrđeno je da su krajišnici na više mjesta požurili pridružiti se ustanku vjerujući da je on uperen protiv Mađara. - V. kod: Valentić, *Vojna Krajina*, 249, isti, *Ustanak*, 117.

⁵⁹ O Kvaternikovim nastupima u vrijeme Rakovičke bune v. Šišić, *Kvaternik (Rakovička buna)*, n. dj. Usp. također Valentić, *Vojna Krajina*, 245; isti, *Ustanak*, 114.

⁶⁰ V. izjavu jednog od sudionika bune pred istražnim sudom, kod: Valentić, *Ustanak*, 111.

⁶¹ Šišić, *Kvaternik (Rakovička buna)*, 32-33, konstatira da u krajiškom puku nije bila razvijena nacionalna svijest.

⁶² V. kod: Valentić, *Vojna Krajina*, 246, 249; *Ustanak*, 116, 117.

krajnje opasnom razmahu ustanka bilo je vjerojatno opravdano. Međutim, da se to desilo vođenje ustanka prešlo bi u ruke skupine koja nije zastupala Kvaternikov program i to više ne bi bio Kvaternikov ustanak.

Buna na Krajini mogla je dobiti velike razmjere i biti osnovica nacionalnog oslobodilačkog ustanka doista samo da su joj se pridružili časnici, građanstvo na Krajini i u civilnoj Hrvatskoj. Samo bi u tom slučaju ustanak imao izgleda u uspjeh, pod čime treba razumijevati rušenje vojne strukture na Krajini i preuzimanje upravne strukture u civilnoj Hrvatskoj. Međutim, časnici i građanstvo pristajali su najvećim dijelom uz program Narodne stranke, a ona nije zastupala, niti je imala dovoljno snage da može zastupati program oružanog ustanka za oslobođenje Hrvatske.

Kvaternik je - kao što je navedeno - već dugo bio svjestan da za ostvarenje svojih ciljeva može iskoristiti samo politički nedovoljno artikulirano nezadovoljstvo krajiškog puka i to je pokušao učiniti. Zbog toga u njegovu užem krugu koji je radio na pripremanju ustanka, nije bilo ni građana ni časnika. I u samoj njegovoj ustaničkoj vladi bili su, uz mladog pravnika Vjekoslava Bacha, uglavnom isluženi vojnici i niži časnici s Krajine: ministar rata Ante Rakijaš, zapovjednik vojske Rade Čuić, upravni zapovjednik vojske Petar Vrdoljak, te vojni guverner Antun Turkalj.⁶³

Kvaternik je krenuo u ustanak u listopadu 1871, tj. kada je - nakon što je 8. lipnja iste godine bila proglašena odluka o ukidanju čitave Krajine - nezadovoljstvo na Krajini počelo splašnjavati.⁶⁴ Prije ljeta 1871, dok je neraspoloženje na Krajini bilo na vrhuncu, odaziv ustanika bio bi pouzdano veći. Brza akcija vojske, koja je cernirala područje oko Rakovice, također je spriječila da ustanak dosegne veće razmjere. Tako je Kvaternik uspio za sobom povesti tek oko 1.700 krajišnika. Međutim, Kvaternikov nacionalni oslobodilački ustanak nije imao izgleda u uspjeh upravo zbog toga što se oslonio na krajišku bunu, a rizika tako koncipiranog ustanka bio je svjestan i sam Kvaternik. Kao što je Kvaternik, čovjek iz gradske sredine ("kaput"), znao politički nedovoljno artikulirano neraspoloženje krajišnika potaknuti, tako su ga i drugi iz gradske sredine (katolički i pravoslavni svećenici, oficiri, građani), kad su došli u dodir s ustanicima, mogli pokolebati i utjecati na splašnjavanje krajiške bune.

To se upravo i desilo. Ustanak je - nakon prvog okupljanja krajišnika i Kvaternikova dolaska u Rakovicu 7. listopada navečer - krenuo prema porazu već 8. listopada, dana kada je Kvaternik proglasio stvaranje Narodne vlade. Naime, tada su daljnje priključivanje krajišnika ustanku omeli u Drežniku prije svega katolički župnik, te kapetan Durst⁶⁵ i major Ratković.⁶⁶ U osnovi isto desilo se na drugoj krajnjoj točki do koje su ustanici u svom kretanju prema Karlovcu i Zagrebu doprli, u Plaškom, gdje je srpsko građanstvo i pravoslavno svećenstvo odvrćalo krajišnike od ustanka, uvjeravajući usto svoje pravoslavne suvrerenike u Kvaternikove protusrpske ciljeve.⁶⁷

Kvaternik je, izlažući 1864. Ceruttiju obilježja ustanka kakav je planirao podići, predvidio dvije mogućnosti njegova ishoda. Ostvarila se ona varijanta koja je bila realna, tj. ustanak je doživio "smrt za 8 dana". U stvarnosti je ustanak trajao četiri dana, a da je dignut u povoljnijem trenutku, bio bolje organiziran i dobio širi zamah, Kvaternikova procjena o mogućih osam dana trajanja ustanka bila bi sasvim precizna. Mogućnosti za neminovni ("nefaljeni") uspjeh nisu postojale zbog prilika u Hrvatskoj i zbog samog značaja Rakovičkog ustanka. Izostala je i reakcija stranih sila, jedna od bitnih sastavnica za uspjeh ustanka u Kvaternikovim proračunima, premda nije jasno na čiju je intervenciju Kvaternik tada računao.

U Rakovičkom ustanku iz 1871. godine spojile su se dvije sastavnice hrvatske stvarnosti, s jedne strane nezadovoljstvo krajišnika vlastitim položajem, a s druge Kvaternikova težnja za ukidanjem Krajine, ujedinjenjem Hrvatske, te za stvaranjem samostalne hrvatske države. Te dvije razine je povezivao uski krug pristaša Stranke

⁶³ Valentić, Ustanak, 114, 117.

⁶⁴ V. radove M. Valentića nav. u bilj. 10.

⁶⁵ Valentić, Vojna Krajina, 244; isti, Ustanak, 114.

⁶⁶ V. Izvještaj R. Čuića, kod: Vojvodić, Izvještaj i Rada Čuića, 219

⁶⁷ Šišić, Kvaternik (Rakovička buna), 32.

prava s područja Krajine. Tako je Rakovički ustanak iz 1871. godine bio istodobno i krajiška buna i nacionalni oslobodilački ustanak kao dosljedan izraz pravaškog programa i njegova bitnog cilja, stvaranja samostalne Hrvatske.

Z u s a m m e n f a s s u n g

Der Autor stellt E. Kvaternik als einer der Führer der Kroatischen Rechtspartei dar, als einen der Angehörigen der europäischen nationalen Bewegungen während deren Aufstieg in Europa östlich des Rheins zwischen den von Frankreich und Italien gegen Österreich 1859 geführten Kriegen und dem französischpreussischen Krieg 1870, bzw. in der Habzburger Monarchie zwischen der Erneuerung der Verfassung bis zur Festigung des Dualismus. Er stellt ihn als Teil des europäischen Phänomens der modernen politischen Emigration dar, die aus Angehörigen radikaler nationaler Bewegungen gilt. Er konstatiert, dass Kvaternik in der neueren kroatischen Geschichte die kroatische Frage vor Europa affirmieren wollte und sie als in der Politik europäischer Staaten unentbehrlich erscheinen lassen wollte. Als nationaler Revolutionär von 1871 gestaltete er in Rakovica im Gebiet der Militärgrenze (Vojna Krajina) den Aufstand, der zur Einigung und Selbstständigkeit Kroatiens führen sollte.

Kvaternik hatte - wie der Autor feststellt - das Konzept des Aufstandes auf Grund von Analysen politischer und sozialer Verhältnisse in Kroatien gestaltet. Er wollte die Unzufriedenheit der Bevölkerung der Krajina nutzen, die er selbst fühlte und diese gegen Österreich lenken. Er wusste nämlich, dass es in Kroatien kein Bürgertum gab, das wie das Bürgertum im zur gleichen Zeit stattfinden polnischen Aufstand 1863/64 fähig und bereit gewesen wäre, einen Aufstand für die Einigung Selbstständigkeit Kroatiens zu machen (es waren weder das Bürgertum, noch die Offiziere der Krajina bereit, diesen zu unterstützen). Dazu war auch die führende Volkspartei und auch die noch kleine Rechtspartei mit ihrer Führung nicht bereit. Aber er hatte auch keinen Aufstand balkanischen Typs vor Augen (konnte dies gar nicht haben), an dem sich die Bauernschaft beteiligt hätte, wobei die Unzufriedenheit der bäuerlichen Bevölkerung gegen die lokalen Führer, die besser gestellten Händler und gegen Heidenreich gerichtet gewesen wäre. Kvaternik konzipierte einen Aufstand, in dem das bäuerliche

Element der Militärgrenze engagiert war, aber die politischen ungenügend artikulierte Unzufriedenheit war von aussen, aus dem urbanen Milieu gelenkt, denn dieses hätte den Aufstand geführt und ihm sein Programm des Nationalen Aufstandes gegeben. Der Autor konstatiert, dass sich Kvaternik der Unterschiede bewusst war, die Anlehnung an den Krajina - Aufstand brachte. Er wusste, dass dieser wegen des Fehlens eines politischen Programms und einer Führung, was dessen Charakter war, rasch zusammenbrechen musste, und so meinte er, dass das Ziel schon damit erreicht wäre, wenn die bestehenden Machtstrukturen gestürzt würden, wenn eine internationale Krise provoziert wurde, aus der ein einig und anerkanntes selbstständiges Kroatien entstehen könnte.

Der Autor konstatiert, dass sich Kvaternik 1857 auf den Weg in die Emigration macht mit dem Ziel, diplomatisch für die Interessen Kroatiens tätig zu sein, wobei er die Idee, durch einen Aufstand zum Zwecke der Errichtung eines geeinten und selbstständigen Kroatiens zum ersten Mal 1859 äussert. Auf der enttäuschenden Erfahrung seiner Zusammenarbeit mit der französischen und italienischen Regierung, sowie mit der polnischen und ungarischen Emigration während der europäischen Krise bis 1864 baute er seine Idee vom Aufstand und die taktischen Varianten auf: vom Beginn des Aufstandes bei direkter und nicht verpflichtender von aussen bis hin zum völlig selbstständigen Aufflammen des Aufstandes. Bis 1867 versuchte er aus der Emigration über Emmissäre zweimal erfolglos, einen Aufstand in Kroatien zu erreichen,

und 1871 gelingt ihm dies schliesslich, als er selbst in Kroatien ist ganz allein und ohne Hilfe von aussen.

Kvaternik begann 1871 in Rakovica einen Aufstand, als die allgemeine Unzufriedenheit in der Krajina zu sinken begann, und des Militär schritt rasch ein, so dass der Aufruhr keine grössere Wirkung hatte. Aber die Stimmung der Militärgrenzer zugunsten des Aufstandes verging in der Berührung mit dem Bürgertum, der Gestlichkeit und den Offizieren in urbanen Zentren der Militärgrenze, wohin sie kamen, und wo sie auf keine Gutheissung des Aufstands oder des Programms der Rechtspartei stiessen. So zeigte sich, dass Kvaternik Aufstand keine Erfolgchancen hatte-dies allein wegen dieses Konzeptes. In diesem Aufstand hatten sich, wie der Autor konstatiert, der Aufstand der Militärgrenze und Kvaterniks nationaler Befreiungsaufstand, der auf den Prinzipen der Rechtspartei beruhte, vereint.

UDK 949.713

ISSN 0353-295 X

FILOZOFSKI FAKULTET ZAGREB - HUMANISTIČKE I DRUŠTVENE ZNANOSTI

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

R A D O V I

VOL. 25

Z A G R E B

1992.

FILOZOFSKI FAKULTET ZAGREB - HUMANISTIČKE I DRUŠTVENE ZNANOSTI

Izdavač: ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST

UREDNIČKI ODBOR

Branka BOBAN, Zagreb, Mirjana GROSS, Zagreb, Josip LUČIĆ, Zagreb, Marijan MATICKA, Zagreb, Ivan OČAK, Zagreb, Tomislav RAUKAR, Zagreb, Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Josip LUČIĆ, Zagreb

Adresa uredništva: Filozofski fakultet Zagreb - Humanističke i društvene znanosti, Zagreb, Krčka ul. 1

Časopis izlazi jednom godišnje

Izdavanje časopisa sufinancira Ministarstvo znanosti

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu R Hrvatske br. 6859/1 od 5. X. 1982. časopis "Radovi" oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Republičkom komitetu za informacije R Hrvatske pod br. UP-547/2-84-1984.